

HASTALIKLARA FARKINDALIK KAZANDIRMADA FOTOĞRAFIN ÖNEMİ*

Yeliz TUNA**

ÖZET

Modernden, postmodern döneme kadar fotografik anlatımdaki değişiklikler hastalanmış, deforme olmuş bedenler açısından bakıldığında çok farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadırlar. Fotoğraf bulunduğu ilk yıllarda, daha çok görüntüleme konusunda bir araç olarak görülmüştür. Ancak fotoğrafta teknik olarak ilerleme sağlanması ile bazı deri hastalıkları, çocuk hastalıkları, akıl hastalıkları vb. hastalıkların görüntülerini çekme, teşhis koyma ve arşivini yapma açısından özellikle tıp alanına büyük katkılar sağladığı görülmektedir. Bu birliktelik zamanla usul olarak sanatsal bir forma bürünmüş ve hastalıklar hakkında bilgilendirme fotoğrafın estetiği ile buluşunca, yüzleşmekten korkulan hastalıklar bakılabilir hakkında daha çok düşünülebilir hale gelmiştir. Araştırmada ele alınan hastalığa yakalanmış bedenlerin fotoğraflara olduğu gibi aktarılması ve görsel olarak nasıl ifade bulunduğu konusudur. Özellikle araştırmada ele alınan saçkıran hastalığı, albino hastalığı, vitiligo vb. eskiden adı bilinmeyen pek çok hastalığın da fotoğraflar yoluyla gösterilmesinin literatür araştırmasına katkısı açısından oldukça önemli olduğu düşünülmektedir. Araştırmada kullanılan veriler, nitel araştırma yöntemlerinden, gözlem ve genel tarama modeli çerçevesinde literatür incelemesi olarak gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Fotoğraf, Fotoğraf Sanatı, Hasta Bedenler, Hasta Beden Fotoğrafları

THE IMPORTANCE OF PHOTOGRAPHY IN RAISING AWARENESS ABOUT DISEASES

ABSTRACT

If we examine the changes in photographic expression from modern to postmodern era with regard to diseased and deformed bodies, we can see that they appear in various different forms. In the early years of its invention, the photography was mostly seen as a tool for imaging. However, the technical progress in photography made it possible to take images of some diseases such as skin diseases, children's diseases and mental disorders, thus making it easier to diagnose and archive them. Considering these aspects, we can see that it especially made significant contributions to the field of medicine. Over time, this union has grown into an art form; and when the knowledge of diseases came together with the aesthetic of photography, it became much easier for people to confront and think more about the diseases of which they were afraid. The topics of the study include photographing diseased bodies and their visual expression. Especially, because of the fact that the study handles how many previously unknown diseases such as alopecia areata, albino, vitiligo, etc. are revealed through photography, it is considered important with regard to its significant contributions to the literature research. The data used in this study had been acquired through literature review in the framework of observation and general review models as qualitative research methods.

Keywords: Photography, Art of Photography, Diseased Bodies, Photographs of Diseased Bodies

* Bu makale, Öğr. Gör. Dr. Yeliz Tuna'nın (2015) doktora tezinin bir bölümünden geliştirilerek yazılmıştır.

** Öğr. Gör. Dr., Ege Üniversitesi, yeliz.tuna@ege.edu.tr.

“Fotoğraf korkuttuğu, ittiği ve hatta damgaladığı zaman değil, kana kana düşündürdüğü zaman yıkıcıdır”

Roland Barthes (1992).

GİRİŞ

Fotoğrafın icadı, insanlık tarihi için yepyeni bir başlangıç olarak kabul edilmiştir. 7 Ocak 1839 tarihinde Louis François Arago, Paris Bilimler Akademisi’nde herkes için yeni olan bu yöntemi tanıtmıştır. Bu yeni dönemle birlikte beraberinde yeni işbirlikler ve etkilenmeler de başlamıştır. Bunlardan en önemlisi fotoğrafın bilimle olan ilişkisidir. Arago, topluluğa bu yöntemin detaylarını anlatırken, fotoğrafın bilim için çok yararlı olacağından bahsetmiştir. “Fotoğraf, daha ilk çıkışından itibaren, elden geldiğince çok sayıda konunun yakalanmasını kapsamaktadır ” (Sontag, 2008:7). Fotoğrafın icadından kısa bir süre sonra ise, resim sanatı ile olan etkileşimi sanat olup olmadığı fotoğrafçının kimliği teknik donanımlar vb. tartışma konusu olarak gündeme oturmuştur. Fotoğraf; tanıtıldığı ilk zamanlarda bilime hizmet eden henüz gerçek kimliğini bulamamış, sadece kayıt etme görevini üstlenmiş teknolojik bir makinadan ibaret görülmüştür. Bununla ilgili olarak pek çok düşünür bu konuda ki görüşlerini beyan ederken avangard sanatın çekirdeğini oluşturan şair, eleştirmen Baudelaire’e göre de durum çok farklı değildir.

Ona göre fotoğraf, “şu şanssız günlerde ortaya çıkan yeni bir endüstridir. (...) Sanatın doğanın tam bir çoğaltma ürünü (kopyası) olduğuna ve başka bir şey de olamayacağına olan sığ, aptalca, eşekçe inancı desteklemekten başka hiç bir şey yapmadı... Kinli bir tanrı, kalabalıkların sesine kulak verdi. Daguerre de onun Mesih’i oldu... Eğer fotoğraf, sanatın bazı işlevlerini tamamlayıcı olmaya bırakılırsa, kitlelerin ittifakına şükredelim ki, sanatı bozacak ve onu kovacaktır. Öyleyse fotoğraf, bilime ve sanata uşaklık etmek olan asıl uygun işine dönmelidir” (Aktaran Benjamin W. 2012: 36).

Fotoğrafın Tıp Bilimi ile ilişkisi en önemli birlikteliklerden birisidir. Tarihsel süreç içerisinde fotoğrafın en kolay kabul edilebildiği birliktelik Tıp ile ilişkilendirildiği kısımdır. Çünkü dönem itibariyle Tıp alanında kullanılan fotoğraflar sayesinde çok daha verimli saptamalar yapılabilmektedir. Fotoğrafçılık, bilimsel olarak tanıklık yapma misyonuyla başrollerde olsa da, bulunduğu dönemler için toplumsal ve sosyo-kültürel alanlarda büyük gelişmelerin oluşmasında önemli rol oynamıştır. Dolayısıyla, “fotoğraf icat edildiğinden bu yana, bu dünyadan gerek bilimsel gerekse sanatsal çevrelerde ve hatta iktidar odaklarında bile büyük ilgi uyandıran bir kitle iletişim aracı olmuştur. Bu nedenle fotoğraf, sanat ve iletişim aracı olarak ayrı ayrı incelenmelidir” (Özel, 1998: 10).

1. Fotoğraf ve Tıp İlişkisi

Günümüzde hala medikal fotoğrafçılık alanında hastalıkların, ameliyatların belgelenmesi konusunda işbirliği devam eden Fotoğrafçılık ve Modern Tıp, hemen hemen aynı tarihlerde ortaya çıkmıştır. Örneğin; genel anestezi ve antiseptinin bulunuş yılları, fotoğrafın icadı ile birbirine yakın zamanlarda olmuştur. Fotoğrafın bulunuşundan sonra doktorların hasta fotoğrafları çekme ve özellikle sağlıksız bedenleri belgeleme isteği yerini Tıpta fotoğraf kullanımının, tedavi yöntemlerinin kayıt edilmesine ve öğretimde kullanılmasına bırakmıştır. Özellikle Prof. Dr. Wilhelm Konrad Roentgen tarafından keşfedilen ve ilk kaydediciler olarak bir yüzüne fotografik emülsiyon sürülmüş cam plaklar kullanılan röntgen ışınları hastalıkların teşhisi için oldukça önemlidir.

İlk dönemlerde Tıp ve Bilim ilişkisine bakıldığında, 1852-1856 yılları arasında Fransa'da Nörolog Doktor Duchanne Boulogne'nin fotoğraflarla insan yüz ifadelerini, kaslarını gösteren bir çalışma yaptığı görülmektedir.

Fotoğraf 1. Guillaume Duchenne de Boulogne performing facial electrostimulus experiments, http://cerebrimorbis.blogspot.com.tr/2008_12_01_archive.html

1860 yılından itibaren tekniğin ilerlemesi ile pedagojik fotoğraflar çekilmeye başlanmıştır. 1868 yılında da Saint Louis'in doktorları Alfred Hardy ve Pierre Michel Arthur de Montmeja, mantar ve bunun gibi cilt hastalıklarını fotoğraflayarak Clinique Photographique de l'Hopital Saint-Louis adında Chamerot Yayınevi aracılığıyla deri hastalıkları atlası çıkarmışlardır.

Fotoğraf 2.

A. Hardy & A de Montméja Clinique Photographique de 1868-1882 Erişim: 15.05.15 <https://tr.pinterest.com/jacvinnay/medical-photography/>

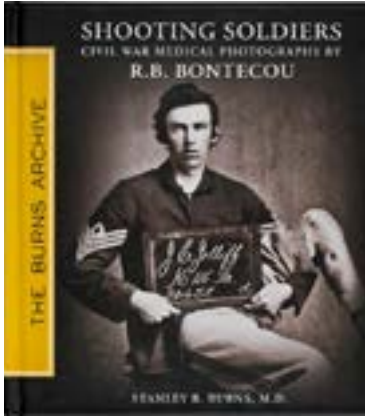
Fotoğraf ve Tıp ilişkisinden, savaşlarda alınan yaraları ve yapılan cerrahi operasyonları belgelemek için de yararlanılmıştır. Örneğin; Amerikan İç Savaşı zamanında Washington'da Dr. Reed Bontecou'nun ve pek çok fotoğrafçının çalışmaları, Stanley Burns tarafından tarihsel tıbbi fotoğraflar bağlamında koleksiyon olarak toplanmıştır. Bu eşsiz koleksiyon; ölüm, hastalık, afet, suç, ırkçılık, devrim ve savaş gibi konular üzerine olan fotoğraflardan oluşmaktadır. Albüm aynı zamanda savaş yaralarını belgelemek ve yaralar için bakım hekimlerini yetiştirmek adına fotoğraf kullanmak için öncü bir girişim sayılabilmektedir. Özellikle Dr. Bontecou'nun fotoğrafları konunun ötesine geçmiş, fotoğraf sanatı açısından olağanüstü etkiye sahip sanatsal ifadeler olarak değerlendirilmiştir.

Burns'un 'Solunum Hastalıkları', 'Bedenler, Kafatasları ve İskeletler' gibi arşiv olarak derlediği kitaplar ve ayrıca sivil savaşı tıbbi fotoğrafçılık açısından belgeleyen arşiv görüntülerinin çoğu, 'National Museum of Health and Medicine' da bulunmaktadır. Burns'un bu arşivi ve 'National Museum of Health and Medicine' o yıllardaki fotoğrafçılar ve hasta bedenler ilişkisini anlayabilmek adına oldukça önemli bir kaynaktır.

Fotoğraf 3. Dr. Bontecou, Washington Harewood ABD

<http://www.cbsnews.com/pictures/eye-care-in-the-1800s-14-shocking-photos/9/> Erişim: 25.05.15

Fotoğraf 4. Shooting Soldiers: Civil War Medical Photography R.B. Bontecou, Dr. Stanley B. Burns, Burns Archive Press, July 2011, www.burnsarchive.com Erişim: 27.06.15

Fotoğraf 5. Bogardus , Asker Elber Hewitt'in operasyon öncesi 1864, Virginia Savaşı Dr. Gordon Buck. www.pinterest.com Erişim: 27.06.15

Fotoğraf 6. Kelly, James E. amputation of left leg. Hudson, Dr. 1868 www.pinterest.com Erişim: 27.06.15

2. Hastalıklara Farkındalık Yaratan Belgesel Fotoğraflar

Yaşanılan toplumsal değişimler, teknolojik ilerlemeler ve sosyo-kültürel gelişmeler, sanatsal yeni yaklaşımlar, fotoğrafı her zaman etkisi altına almıştır. Bu etkilenme, daha çok sanatsal bir perspektiften yola çıkarak fotoğrafın çeşitlerini, konularını ve uygulama tekniklerini farklılaştırmış, fotoğrafın kendine has bir dilinin var olmasını sağlayarak fotoğraf yoluyla anlatım zenginliğinin önemini farkına varılmasına yol açmıştır. Topçuoğlu'nun değindiği gibi, “fotoğrafın sanatsal anlamda olgunluğa kavuşması onun kendi materyallerini, sorunlarını, potansiyelini, politikasını ve özgün olarak yapabileceklerini irdelemesi ve bunları tanımlayabilme çabası içine girmesiyle gerçekleşmiştir” (Topçuoğlu,1992:21). Fotoğraf ve hasta bedenlerin ilişkisi de bu anlatım zenginlikleri ile zamanın şartlarından etkilenerek dönüşümlere uğramaktadır.

Dönemler boyunca, bireylerin başka bireyler tarafından kontrolünü gerçekleştirme eylemi, tedavi etme adı altında meşru bir zemine oturtulmaya çalışılmış ve fotoğraflar yoluyla yayılıp daha çok kişiye ulaşılması sağlanmıştır. Nazi deneyleri de bu türde bir eylem olarak tarihin sayfalarında yerini almaktadır. Bu deneylerden farklı görünse de, ünlü düşünür Foucault tarafından da iktidar için büyük bir denetim sistemi olarak görülen akıl hastaneleri bu yüzden benzer işlevlere sahiptir. Foucault'a göre; “bilginin nesnesine ve öznesine dönüştürülen insan, üreten, konuşan, bir tür olarak yaşayan ve akıl sahibi-akıl hastası özneye dönüştürülmüştür. Bunu dönüştüren, psikiyatri, hapishane, klinik gibi kapatma kurumları, insanın bir araştırma nesnesi ve iktidar teknolojilerinin öznesi haline gelmesine sebep olmuşlardır” (Foucault, 2005: 58). 18. yüzyıla kadar hasta statüsünde sayılmayan akıl hastaları modernlikle beraber bedenlerin denetiminin de kontrol altına alınmaya başlanmasıyla

birlikte bu statüye dahil olmuşlardır. Dolayısıyla, “bedene müdahalede en önemli alanlardan biri de tıptır. Medikal sosyolojinin de gösterdiği gibi tıp, sağlık ve tedavi adına bedene şekil vermekte, beden üzerinde denetim kurmaktadır.” (Turner, 1984: 61). Dolayısıyla fotoğraf da bunu yaymak için çok iyi bir araçtır.

Fotoğraf 7: West Riding Pauper ve Suffolk County akıl hastanesi hastalarından fotoğraflar, <http://www.cnturk.com/fotogaleri/dunya/akil-hastanesinden-kan-donduran-kareler> Erişim: 05.06.15

Ancak fotografik açıdan bakıldığında Suffolk County Akıl Hastanesi’nde 1848-1858 yılları arasında Dr. Hugh Welch Diamond’ın çekmiş olduğu, 1869 da West Riding Pauper Akıl Hastanesi’nde nörolog Sir James Crichton-Browne’un çektiği ve bu süreden çok daha sonra Georgeo Georgiou tarafından çekilen Kosova ve Sırbistan’daki akıl hastanelerinden görüntüler psikiyatri hastalıklarının bedenlerindeki izlerini yansıtmak adına görsel açıdan oldukça etkileyici ve düşündürücü olmuştur. Dr. Hugh Welch Diamond ise hastaların fotoğraflarına bakarak onların hastalıkları konusunda bir kanaate varabileceğini böylece akıl hastalıklarını teşhis edebileceğini düşünmüştür. Hepsi tıbbi açıdan bir arşiv niteliğinde olan bu fotoğraflar, o zamanın hastalıkları hakkında bizlere ışık tutmak ve bu hastalıklar hakkında farkındalık oluşturmak anlamında oldukça değerli sayılmaktadır.

Fotoğraf 8: Georgeo Georgiou tarafından çekilen Kosova ve Sırbistan’ daki akıl hastanelerinden fotoğraflar, <http://www.georgegeorgiou.net/projects.php> Erişim: 05.06.15

Özellikle kamu akıl hastanelerindeki işkence ve ihmaller konusunda belgesel bir çalışma yapan Eugene Richards, farklı farklı yerlerde ve kamusal psikiyatrik tedavi merkezlerinde, kaybolmaya başlamış adeta terkedilmiş hayatların ve hasta bedenlerin fotoğraflarını çekerek bu konuda adını tarihe yazdırmıştır. Susan Sontag'ın belirttiği gibi, “İşlenen büyük suçları ve zalimlikleri kaydeden fotoğraflara bakmak, insana bir yükümlülük gibi gelebilir tabii, böyle fotoğraflara bakmanın ne anlama geldiği üzerine bunun yanında onların gösterdikleri şeyi özümseme yeteneği üzerine düşünmenin de bir yükümlülük olduğu varsayılabilir” (Sontag,2003:95).

Fotoğraf 9: Eugene Richards, 1999. At the Ocaranza psychiatric hospital, a 17 year old www.eugenerichards.com
Erişim: 23.06.15

Fotoğraf 10: Eugene Richards, In the children's ward of the Jalisco facility, 1999, www.eugenerichards.com
Erişim: 23.06.15

Belgesel fotoğraf alanı içinde ele alabileceğimiz, Dr. Harvey Cushing'in fotoğrafları da sanatsal bir çerçeveden ziyade, dönemin tipografisini sunmak adına oldukça etkilidir. Cushing Amerikalı bir beyin cerrahıdır 1901 yılında daha sonra “Cushing Sendromu” diye isimlendirdiği bir hastalığı-beyinde bulunan basınç çoğalınca kişinin vücudunda gelişen refleksleri-keşfetmiştir. Ardından beyin tümörünü anlayabilmek adına X-ray ışınlarını kullanmıştır.

Fotoğraf 11. Dr. Harvey Cushing'in hastaları
<https://gaiadergi.com/10-bin-fotograf-500-beyin-dr-harvey-cushing>
Erisim Tarihi 24.11.17

Cushing Tumor Registry yani Cushing Tümör Kayıt Defteri 1900-1933 yılları arasında Dr Harvey'in hastalarının fotoğraflarını içeren bir seri fotoğraftan oluşmaktadır. Yaklaşık 500 beyin ve 10 bin fotoğraftan oluşan seri, bu hastalık konusunda bilgilenmek adına bulunmaz bir görsel arşiv niteliğindedir.

Beyin tümörünün fiziksel etkileri gibi pek çok bilinmeyen hastalık konusunda görsel kayıt çok büyük önem arz etmektedir. Fotoğrafları sayesinde AIDS hastalığı hakkında farkındalık yaratmayı başaran Türk fotoğrafçı Kerim Bora da 2003 yılında Afrika'nın Subsahara adı verilen bölgesinde HIV virüsüne (AIDS hastalığına) karşı ölüm kalım savaşı veren insanları anlatan, "Rüzgara Fısıldanan Sözler" adındaki projesini hazırlamıştır. Bu çalışmaları 2004 yılının sonunda kitap olarak yayınlanmış olan Kerim Bora, neden bu tür fotoğraflara yöneldiğini ise şöyle belirtmektedir;

Çoğu fotoğrafçı sosyal içerikli konulardan etkilenir ve sanırım ben de onlardanım. Bence fotoğrafın içindeki sosyal yapı ona insancıl bir katkıda bulunup o kareyi hepimizin kılar. Ve yine bence ancak hepimizin olan o karelerin toplamı yarın "fotoğraf" adı altında başka nesillerin de tartışacağı hikaye anlatma biçimini insana daha yararlı kılacak. Beni geçmişimde en çok etkileyen ve fotoğraf çekmeye özendiren kareler beni içinde bulunduğum, bulunmadığım, bulunmak isteyeceğim veya bulunmaktan korktuğum sosyal çevreler ve onların insanları hakkında bilgilendirilenlerdi. Bu etkileşimle birlikte zamanla ben de konularımı, anlatacak hikayesi olan insanlardan seçmeye başladım. Ve galiba zamanla bu hikayeleri diğer insanlara aktarmak da fotoğrafımın ana temasına dönüştü (Bora 2004:41).

Fotoğraf 12: Kerim Bora, Selina Francis (16), Moshi, TANZANYA <http://www.kerimbora.com/galeri.html>
Erişim: 29.06.15

Fotoğraf 13: Kerim Bora, Frank Matovu (12), Masaga/ UGANDA <http://www.kerimbora.com/galeri.html>
Erişim: 29.06.15

3. Farklı Yorumlamalar ile Fotoğraf Sanatında Hastalıklar

Belgesel fotoğraf adına estetik kaygının fotoğrafın önüne geçmemesi durumu ve bulunduğumuz çağda dijitalleşen fotoğrafın gerçeklik özelliğinin daha çok tartışılır olması durumu, hasta bedenler konusunda olanı yansıtmak anlamında, değişimleri de beraberinde getirmiştir. Reklam konusuna getirdiği alternatif ve provokatif yeni bakış açısıyla özellikle toplumsal anlamda geniş yankılar uyandıran bir reklam fotoğrafçısı olan Oliviero Toscani' nin sosyal olaylara değindiği kampanyaları çerçevesinde Aids hastalığını ele alışı da farklı bir yorumlamada gerçekleşmektedir. Toscani, 1990 yılında fotoğrafçı Therese Frare tarafından David Kirby'nin ölmek üzereyken, hastane odasında ailesi yatağının başucundayken çekilen fotoğraflarını bir reklam kampanyasında kullanmıştır. Bu fotoğraf ile AIDS hastalarının toplumdaki dışlanmalarına karşı savaşım vermek istediğini söyleyen Toscani, AIDS hastalarının da ailesinin yanında anne babasının sevgisi ve sıcaklığını hissederek ölmesinin doğru olduğunu yalnız ölmeyi hak etmediklerini vurgulamak istemiştir. Toscani'ye göre (Toscani: 1996) o dönem itibariyle vebalı gibi kaçılan ve çoğunun yatağında yalnız öldüğü AIDS hastalarının yalnızlıkları yazgıları olmamalıydı.

Fotoğraf 14: Therese Frare tarafından çekilen David Kirby'nin fotoğrafı <http://time.com/4592061/colorization-benetton-aids-ad/> Erişim: 09.10.16
Erişim: 23.07.15

Fotoğraf 15: Isabella Caro'nun fotoğrafı <http://www.womenist.net/tr/p-3848/kilo-almak-istemeyen-kucuk-kizdi-isabelle-caro.html>
Erişim: 09.10.16 Erişim: 23.07.15

Toscani'nin hastalanmış olan kişiler üzerinden reklam yaptığı insanların duygularını istismar ettiği üzerine yapılan eleştiriler 2007 yılında anoreksiya nervoza¹ hastalığına yakalanmış olan modelin fotoğraflarını kullanmasıyla daha da artmıştır. Oliviero Toscani'ye göre ise, " İnsanlar bu fotoğraflarla yüzleştiklerinde sinirlenmeye başlarlar.(...) Şok edici fotoğraf diye bir şey yoktur, orada olmayan insanlar için fotoğraf aracılığı ile tekrar üretilmiş olan şok edici gerçekler vardır" (<http://edition.cnn.com/2010/WORLD/europe/08/13/oliviero.toscani/index.html>). Hastalık yüzünden 31 kiloya düşmüş olan Caro, 28 yaşında hayatını kaybetmiştir. David Kirby'nin hasta yatağındaki fotoğrafında olduğu gibi Isabella Caro'nun fotoğrafları üzerinden

¹ Anoreksiya nervoza -anorexia nervosa-; Anoreksiyanervoza bir yemek yeme ve sağlıklı besleneme bozukluğudur.<http://multiyasam.com/anoreksiya-nervoza-belirtileri-tedavisi/>Erişim 22.08.15

de reklam fotoğraflarının etik olup olmadığı tartışmaları sıkça yapılmıştır. Özellikle bu hastalığa yakalanan hastaların pek çoğu kadındır. Kadın bedeninin metalaşması ve güzel olmakla zayıf olmanın eşdeğer görülmesi bu hastalığın oluşmasındaki en önemli faktörlerdendir. Bazı kişilerin görüşüne göre de, Toscani'nin sayesinde pek çok kişi bu hastalıkları merak ederek bilgi sahibi olmuştur.

Farkındalık yaratan fotoğraflara bir başka örnek olarak, İspanyol fotoğraf sanatçısı Rubén Plasencia Canino'nun, görme engelliler ile ilgili olarak hazırladığı fotoğraf projesinden bahsetmek uygun olacaktır. Sanatçı, "Obscure" (Belirsiz) adını verdiği proje ile arka planı siyah yaparak, onların karanlık dünyasında bir tek onların gözlerinin rengine vurgu yapmaktadır.

Fotoğraf 16: Rubén Plasencia Canino "Obscure" (Belirsiz) fotoğraf serisinden
<http://www.rubenplasencia.com/obscure> Erişim: 14.06.15

Dünya üzerinde yaşayan milyonlarca görme engellinin mücadelesine dikkat çekmeye çalışan sanatçı, projesini körlerin hayat standartlarını iyileştirmek için çalışmalar yapan İspanyol organizasyonu (ONCE) ile ortaklaşa gerçekleştirmiştir. Sanatçının bu proje ile ilgili yapmak istediği şey, görsel önyargılardan kurtularak görme yetisini kaybetmiş insanların gözlerinin içine bakmamız ve bu hastalık hakkında bilgi sahibi olmamızdır.

Görsel önyargılar deyince aklımıza gelen bir başka fotoğraf projesi de Baldwin projesi olmaktadır. İzlanda'da Sigríður Frímansdóttir tarafından gerçekleştirilen bu fotoğraf projesinin adı Kuzeyde insanlar arasında 'güç' anlamına gelen kelimedenden esinlenerek konulmuştur. Halk arasında 'saçkıran' adıyla bilinen, Alopecia Areata hastalığıdır. "Alopesi tıp dilinde saç kaybı anlamına gelmektedir. Alopesi Areatada ise saçlarda aniden yuvarlak saçsız alanlar oluşturacak şekilde dökülme olmasıdır" (<http://www.cilthastalıkları.com> Erişim 09.08.15).

Fotoğraf 17: Sigríður Frímansdóttir Baldvin projesinden
<https://gaiadergi.com> Erişim: 13.06.15

Sigríður Frímansdóttir tarafından gerçekleştirilen ‘Baldvin’ adlı fotoğraf projesinde ise, Alopecia hastası yedi kadın, bu hastalık konusunda farkındalık yaratmak için gönüllü olmuşlardır. Bu proje ile sanatçı bu hastalığı anlatırken, dünya yüzeyinde yaşayan tüm kadınların birtakım güzellik kalıplarına sokulmaması gerektiğini vurgulamak istemektedir. Turner’a göre; “Toplumsal açıdan problemlili bir bedene sahip olarak kadınlar hem köleci toplumlarda, hem feodal düzende, hem de kapitalizm toplumunun belli dönemlerinde tahakküm altında kalmışlardır” (Turner, 2011: 116). Bu sebeple bu fotoğraflar yüzyıllardan beri kadının uzun ve güzel saçlara sahip olduğunda, güzel olacağına dair inancı yıkmak adına da oldukça etkileyici fotoğraflardır.

Farklı olana karşı ön yargının kırılmasını amaçlayan bir başka fotoğraf projesi de Sanne De Wilde tarafından gerçekleştirilen “Snow White (Kâr Beyaz)” projesidir. Halk arasında bilinen adıyla Albino hastalarının çarpıcı portrelerinin yer aldığı ‘Kar Beyaz’ projesinde, Albinizm hastalığına dikkat çekilmektedir. “Albinizm cilt, saç veya gözlerde renk olmaması veya çok az olmasına neden olan nadir bir genetik bozukluk grubudur” (<http://tr.healthline.com> Erişim: 21.05.15) .

Sanne De Wilde, açık renk fon ile daha da vurgu yapmak istediği kar beyaz serisi ile ilgili öteki olma kavramının karşısında durarak şöyle söylemiştir. “Onlar (modeller) birer metafor, kalıplaşmaya karşı, bir sembol ve insan zayıflıklarının ve kırılıklarının altındaki hatalı fikrin altını çiziyorlar. Nefes kesen güzellikleri karşısında duygulanarak, bu seride kırılabilir kâr beyazların güçlü izlenimlerini yaratmaya çalıştım” (<http://www.kromofor.com/kar-beyaz-sanne-de-wilde-fotograf-serisi/>Erişim11.08.15) demektedir.

Fotoğraf 18: Sanne De Wilde, Snow White (Kâr Beyaz) fotoğraf serisinden
<http://www.sannedewilde.com/pages/snow-white/> Erişim: 24.06.15

Marinka Masséus’ da aynı şekilde Güneşin Altında (Under the Same Sun) adlı projesi ile gerçekleştirdiği projede Tanzanya’da yaşayan albinizm hastalığına yakalanmış çocuklar hakkında farkındalık oluşturmayı amaçlamaktadır. Sanatçı, Albinizm hastalığına dikkat çekerken beraberinde o bölgede sadece Albino olduğu için kötü muamele gören, albino kamplarına gönderilen hatta öldürülen çocukların güzelliğini ve diğer çocuklardan aslında farklı olmadıklarını anlatmaya çalışmaktadır. Linfield’in “Fotoğraflar bizleri acımasızlığı görmeye zorlamada neden bu kadar iyiler? Kanımca, bunun sebebi kısmen fotoğrafın fiziksel acıyı, ne edebiyatın ne de resmin sunabileceği bir gerçeklik ile su götürmez bir biçimde aktarmasıdır” (Linfield S. 2013:52). Sözlerinde olduğu gibi bu naif fotoğrafların ardında gizli bir acı saklı durmaktadır.

Fotoğraf 19: Marinka Masséus ‘Aynı Güneşin Altında’ (Under the Same Sun) projesi
<http://sanatkaravani.com/carpici-bir-fotograf-projesi>

Derinin renk kaybı ile ilgili olan bir diğer hastalık ta Vitiligo hastalığıdır. Polonyalı fotoğrafçı Julia Kaczorowska da kendisinin dört yaşında yakalandığı bu hastalığı, Vitiligo hastalığı taşıyan diğer insanları fotoğrafladığı ‘WZORY’ adlı portre serisi ile hayata geçirmiştir.

Julia Kaczorowska, çocukken dirseklerinde ve dizlerinde izlerini görmeye başladığı bu hastalığı ergenlikte çok zor kabullendiğini, Vitiligo hastalığından ileri gelen lekelerini kapatmak için pek çok ürün kullandığını yetişkinlikte ise bedeni ile barış halinde olduğunu, hatta vücudunun değişmez parçası olan lekelerine değer vermeye başladığını söylemektedir.

Bunun devamında gelen WZORY fotoğraf serisi, kendisi gibi bu hastalığı taşıyan pek çok insanın fotoğraflarından oluşmaktadır. Fotoğrafların siyah beyaz olması vitiligo hastalığına bağlı beyaz lekelerin daha parlak gözükmesine neden olmuş ve fotoğrafa daha farklı duygusal bir hava katmıştır. Kaczorowska’nın model olarak kullandığı kişilerin hastalıklarına rağmen kendilerine olan özgüvenleri ve bu hastalığın güzelliklerini sarsamayacağına olan inançları, fotoğraflarda vermiş oldukları pozlarla desteklenmiş gibidir.

Fotoğraf 20: Julia Kaczorowska “WZORY”serisinden

<http://www.nolm.us/bu-fotografalara-dikkatle-bakarsaniz-vitiligodaki-guzelligi-goreceksiniz/>

Erişim: 01.10.15

Kaczorowska'nın seriye adını verdiği wzory kelimesi ve vitiligo hastalığı arasındaki bağa değinecek olursak;

WZORY Lehçe'de hem 'tasarımlar' hem de 'rol model' anlamına geliyor. Dünya nüfusunun yüzde 1-2'sinin sahip olduğu bu hastalık hala çoğu toplumda 'doğal' kabul edilmiş değil. Hindistan'da Vitiligo 'beyaz cüzzam' olarak adlandırılıyor. Tanzania'da ise Vitiligo lekeleri olan uzuvlar 'büyülü' kabul ediliyor ve hatta bazen kesiliyor. (<http://www.nolm.us/bu-fotograf-lara-dikkatle-bakarsaniz-vitiligodaki-guzelligi-goreceksiniz/> Erişim 01.10.15).

Bu fotoğraflar sayesinde bu hastalık konusunda çok önemli bir bilinçlenme yaşanmaktadır. Vitiligo hastalığı olan insanlarla el sıkışmaktan bile kaçınılırken, bu fotoğraflar sayesinde pek çok insan, bu hastalığın nasıl bir hastalık olduğuna dair bilgi edinme ihtiyacı hissetmiştir.

Esrarengiz bir şey gözüyle bakılıp kendisinden dehşetle korkulan her hastalık, düz anlamıyla olmasa da moral etkileri bakımından "bulaşıcı" bir nitelikte sayılacaktır. Bu yüzden, günümüzde kansere yakalanmış olan şaşırtıcı derecede çok sayıda insan, hastalandıkları öğrenildiği andan itibaren akrabaları, yakınları ve arkadaşlarının bilerek kendilerinden uzak durduklarına tanık olmakta, aynı evde birlikte yaşadıkları diğer insanlar tarafından da sanki kanser (eskiden tüberkülozun olduğu gibi) bulaşıcı bir hastalıkmişçasına kendilerini "mikroptan arındıran" davranışlara ve önlemlere maruz kalmaktadırlar (Sontag:1988:16).

Alopecia Areata, Vitiligo, Albinizm, vb., pek çok hastalık çok iyi bilinmemesine rağmen fotoğraf sanatı ile birleşince daha iyi tanınır hale gelmiştir. Günümüzün en yaygın hastalıklarından birisi olan kanser için ise; kötü anlamda ün salmış popüler hastalık tanımını kullanmak yanlış olmayacaktır.

20. ve 21. yüzyılın insanlığı en tehdit edici hastalığı olarak bilinen kanser, yüzyıllar öncesinde olduğu gibi günümüzde de gittikçe yaygınlaşarak devam etmektedir. Kanser hastalığı ile bozulmaya başlamış bedenler ise sık sık fotoğraf sanatına konu olmaktadır. Bunlara örnek vermek gerekirse ilk olarak yakın geçmişten başlayarak Angelo Merendino'nun fotoğrafladığı kansere yakalanmış eşinin fotoğraflarından bahsedilebilir.

Fotoğraf karelerine yansıyan hastalıklardan hiçbirisi şüphesiz romantik olarak adlandırılmaz. Birçoğu yok olma endişesi ile iz bırakılmak adına çekilen hatıra fotoğrafları niteliğinde olsa da, hepsi kanserin bedeni nasıl değiştirdiğine dair bizlere bilimsel bir iz de sunmaktadırlar. Ancak bu fotoğraflar, fotoğrafçının bakışı sayesinde duygusallığı perçinlemekte ve izleyici ile kopmaz bir bağ oluşturmaktadırlar.

“Amerikalı fotoğrafçı Angelo Merendino ve Jennifer, Central parkta evlenmiş ve mutlu bir birliktelik içindeydiler. Evliliklerinin 5. ayında eşi Jennifer göğüs kanseri hastalığına yakalandı” (www.onedio.com Erişim.13.07.15). Eşinin kansere yakalanmasıyla birlikte Merendino, Jennifer’ın hastalık süresince fotoğraflarını çekmeye başladı.

Fotoğraf 21: Angelo Merendino ‘My wife’s Fight With Breast Cancer’ fotoğrafları serisinden <http://angelomerendino.com>Erişim: 21.06.15

Benzer bir hikaye ile kansere yakalanan kardeşinin son günlerini, siyah beyaz fotoğraflarını çeken Malezyalı fotoğrafçı Ahmed Yusni, kanserin kardeşinin vücuduna yapacaklarını görmek istediği için O’nun fotoğraflarını çekmek istediğini söylemiştir. Yusni, teşhis konduktan 39 gün sonra ölen kardeşinin son günlerini fotoğraflamış ve kardeşini fotoğraflarken de hastalığının izlerini tüm çıplaklığı ile aktarmıştır.

Angelo Merendino ve Ahmed Yusni en yakınlarını kaybetmişlerdir. Her ne kadar ikisinde de fotoğraf serilerinin sonu ölüm fotoğrafı ile sonlansa da, fotoğraf kareleri ile sevdiklerini ölümsüzleştirmişlerdir. Yakınlarının kanserli bedenlerinin gittikçe tükenmeye başlamasını fotoğraflamışlardır. Bu fotoğraflarda kanser hastalığının zorlukları, mezarda son bulan bedenler tüm negatifliği ile ölümün bizlere ne kadar yakın olduğunu hatırlatmak ister gibidir.

Fotoğraf 22: Ahmed Yusni' nin kanser teşhisi konan kardeşi Mohammad Sani' nin fotoğraflarından
<http://www.milliyet.com.tr/fotogaleri/48908-yasam-yasam-savasi/Erişim: 06.06.15>

Hasta beden fotoğraflarının tüm soğukluğuna karşın, sosyal medyada sıklıkla karşılaştığımız 'yaşam mücadelesi' adlı fotoğraf ise, ölüm ile yaşamın ne kadar iç içe olduğunu bizlere daha pozitif bir bakışla göstermektedir. Florida' lı ünlü fotoğrafçı Kate Murray, kendi sosyal paylaşım sayfasına koyduğu fotoğraf ve ardındaki hikaye ile insanları oldukça etkilemiştir. Bu fotoğraf hamileliği sırasında 3. evre kanser teşhisi konmuş olan ve buna rağmen bebeğini dünyaya getirerek ağır kemoterapi tedavisine direnen ve bebeğini emziren annenin fotoğrafıdır.

Fotoğraf 23: Kate Murray, kanserli anne fotoğrafı
<http://onedio.com/haber/kate-murray-in-objektifinden-kansere-gogus-geren-sevgi--496601>
Erişim: 23.07.15

Yeni doğan bebeğini emziren kanserli annenin bu fotoğrafı pek çok kişiye kanserin sonuçları hakkında görsel bir bilgi sunsa da bu hastalıkla ilgili güçlü olma umudunu da beraberinde aşlamış ve sosyal medyada milyonlarca kez paylaşılmıştır. Fotoğrafta kanser den dolayı göğsünün alınmasıyla oluşan yara izi önemini yitirmiş fotoğraftaki bakış o yara izine rağmen mucizevi güzelliğe -annenin bebeğini emzirmesine- yönelmiştir.

Hasta bedenlerin fotoğraflanması beraberinde taşıdığı yaşama arzusu ile beraber, fotoğrafın görsel gücünü daha da güçlendirmektedir. Birçok duyguyu içinde taşıyan milyonlarca fotoğraf arasından, empati kurarak bize o anı yaşama hissini verenler özenle hafızalara alınmaktadır.

SONUÇ

Sağlıklı olmayan bedenin ele alınış biçimi; bireysel ve toplumsal yaşamın Tıp ve teknolojideki gelişme ve ilerlemelerinin ışığında sürekli değişerek farklı farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Hastalıklar ve bu hastalıkların bedenlerdeki temsil-leri gibi kavramların fotoğraf ile ilişkisinin irdelendiği bu çalışmada, nitel araştırma yöntemi çerçevesinde pek çok sanatçının hastalıklar konusundaki fotoğraf temsil-leri literatür incelemesi ile ele alınmıştır. Bu çalışmada fotoğraf sanatçıların kimliğinden ve bütünsel olarak yaptıkları çalışmalardan ziyade hastalıklar konusunda farkındalık yaratan fotoğrafları üzerinden çözümlenelerde bulunulmuştur. Çalışmanın bütününe bakıldığında Modern dönemden içinde bulunduğumuz Postmodern döneme değin beden üzerinde yaşanan dönüşümlerin, sanatın dönüşümü olarak da şekillendiği ve bu süreçte hastalıklar ve hasta beden kavramının sanatçılara en çok ilham veren konulardan birisi olduğu görülmektedir.

Hasta bedenlerin fotoğrafta ele alınışı; Tıp Bilimi, sağlık ve hastalık kavramlarının paralelinde; tarihsel, toplumsal, kültürel ve politik olarak değişimler göstermektedir. Fotoğraf, sanatın teknolojiyle en fazla ortaklık kurduğu alanlardan birisi olmuştur. Çalışmada ele alındığı gibi fotoğrafın, Tıp Bilimi ile iş birliği sayesinde hastalıklar konusunda bilgilendirmelerde bulunmuş olması ve hastalıkların arşivlenmesi ile, tarih içinde çok önemli bir role sahip olduğu görülmektedir.

Fotoğrafın teknik bir iletişim aracı olmasından öte, bir dışavurum aracı olarak görülmesiyle birlikte, sanatsal alanda yerini almış ve felsefi önermeler içeren yapısı ortaya konulmuştur. Hasta bedenlerin fotoğraf sanatı içerisindeki temsili de psikolojik sosyolojik vb., önermeler içermesi açısından oldukça büyük önem teşkil etmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada ele alınan hasta beden temsillerinin, hastalıkların ele alınış biçimlerinin nasıl olduğuna dair yapılan literatür taraması ile fotoğraf sanatçıları ve eserleri ele alınmış bu sayede sanatçıların hastalıklar konusunda farkındalık oluştururken dönemsel gelişen bakış açıları da incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda görülmektedir ki; fotoğrafçılık, bilimsel olarak tanıklık yapma misyonuyla başrollerde gösterilse de bulunduğu dönemler için toplumsal ve sosyo-kültürel alanlarda büyük gelişmelerin oluşmasında her zaman önemli rol oynamıştır.

Fotoğrafın tarihsel serüveni içerisinde toplumsal belgeci fotoğraflarla insanları şok eden, bir anlamda rahatsız edici görüntüler pek çok konu da farkındalık oluşturmak adına çok etkileyici olmuştur. Postmodern dönemde ise beden artık başlı başına bir ifade aracı ve hareket alanı sayılmaktadır. Bu dönemde bedene yönelik kültürel kodlar değişmiştir. Beden yeni tüketim anlayışı ile yeniden biçimlenmektedir. Dolayısıyla; bedenin dış görüntüsünün, hastalıkların, güzelliğin, yaşlanmanın değiştirilebilir düzenlenebilir unsurlar olduğu görüşü yaygınlaşmaya başlamıştır.

Fotoğraf bir farkındalık oluşturmaktan öte hastalıklara karşı bir başkaldırı, hastalığı reddetme, paralelinde ötekileştirmeye karşı koyma özellikleri taşımaktadır. Sanatçıların eserlerinde de görebildiğimiz bu dönüşüm içerisinde çalışmada ele alınan sanatçıların unestetik konumdaki hastalanmış bedenleri, estetize ederek bir belgeden ziyade bir ifade şekli olarak ele aldıkları görülmektedir.

Eugene Richards, Georgeo Georgiou'nun akıl hastanesinde çektiği fotoğraflar, Kerim Bora'nın çektiği Aids hastalığına farkındalık oluşturan fotoğraflar, Julia Kaczorowska'nın Vitiligo ve Sanne De Wilde'in Albinizm hastalığını gösteren fotoğrafları vb. arasında üslup olarak farklılıklar oluşsa da, yani kodlar değişse de her dönem için hastalıkların görsel anlamda ortaya konulmasının artması ile farkındalıkların oluşması arasında paralellikler görülmektedir.

Hastalanmış bedenler konusunda örnek teşkil edebilecek daha pek çok fotoğraf olduğu bilirse de araştırmanın sınırlılıkları açısından bu çalışmada hepsine yer verilememektedir. Fotoğraf ve beden sosyolojisi alanlarında yapılan çalışmaların son yıllarda sayılarının hızla artmasına karşın, beden konusu içinde özellikli bir yere sahip olan hasta bedenlerin fotoğraf sanatındaki temsilleri konusunda yapılmış araştırmaların ve yararlanılabilecek kaynakların sayısının azlığı bu çalışmanın varolma sebepleri arasında sayılabilmektedir.

KAYNAKÇA

BARTHES, Roland, (1992) **Camera Lucida**, Çev: Reha Akçakaya, İstanbul, Altı-kırkbeş Yayın, 1.Baskı,

BENJAMİN Walter, (2012) **Fotoğrafın Kısa Tarihi**, (Çev.: Osman Akınhay), 1. basım: Agora Kitaplığı,

BORA Kerim, (2004) **Rüzgara Fısıldanan Sözler**, 1. Basım Agate Yayıncılık, İstanbul

FOUCAULT, Michel, (2005), **Özne ve İktidar**, Çev. Işık Ergüden & Osman Akınbay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

LİNFIELD, Susie, (2013), **Acımasız Aydınlik, Fotoğraf ve Politik Şiddet** (Çev. Mehmet Emir USLU), Espas Yayınları, *İstanbul*.

SONTAG, Susan, (1988) **Bir Metafor Olarak Hastalık**, Can Yayınları, İstanbul

SONTAG, Susan, (2008) **Fotoğraf Üzerine**, (Çev. Osman Akınhay), 1. basım Agora kitaplığı,

SONTAG, Susan, (2003) **Başkalarının Acısına Bakmak**, (Çev. Osman Akınhay), 1. basım Agora kitaplığı, İstanbul

TOPÇUOĞLU, Nazif, (1992) **İyi Fotoğraf Nasıl Oluyor Yani?**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1.Baskı.

TOSCANI, Oliviero, (1996) **Reklam Bize Sırttan Bir Leştir** Ad Yayıncılık A.Ş. İstanbul

TURNER, Bryan, (1984). **The Body and Society, Explorations in Social Theory**, Oxford: Basil Blackwell

TURNER, Bryan. S, (2011). **Tıbbi Güç ve Toplumsal Bilgi**. (Çev. Ümit Tatlıcan). Bursa: Sentez Yayıncılık.

Tezler

ÖZEL, Zühal, (1998). **Kitle İletişiminde Reklam Fotoğrafçılığının Önemi**, İzmir: Ege Ü. S.B.E. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

TUNA, Yeliz, (2015). **Modernden Postmoderne Hasta Bedenlerin Fotoğraf Sanatında Temsili**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İzmir (Yayımlanmamış Doktora Tezi)

İnternet Kaynakları

<http://edition.cnn.com/2010/WORLD/europe/08/13/oliviero.toscani/index.html/>
Erişim 09.09.17

<http://www.cilthastalıkları.com> Erişim 09.08.15

<http://tr.healthline.com> Erişim: 21.05.15

<http://multiyasam.com/anoreksiya-nervoza-belirtileri-tedavisi/> Erişim 22.08.15

<http://www.nolm.us/bu-fotograflara-dikkatle-bakarsanız-vitiligo-guzelligi-goreceksiniz/> Erişim 01.10.15

<http://www.xn--salk-1wa3i.net/vitiligo.html> Erişim 01.10.15

www.onedio.com Erişim13.07.15

<http://www.kromofor.com/kar-beyaz-sanne-de-wilde-fotograf-serisi/>Erişim11.08.15

Görsel Kaynaklar

Fotoğraf 1: Guillaume Duchenne de Boulogne performing facial electrostimulus experiments, http://cerebrimorbis.blogspot.com.tr/2008_12_01_archive.html

Fotoğraf 2. A. Hardy & A de Montméja Clinique Photographique de 1868-1882 <https://tr.pinterest.com/jacvinay/medical-photography> Erişim: 15.05.15

Fotoğraf 3: Dr. Bontecou, Washington Harewood ABD <http://www.cbsnews.com/pictures/eye-care-in-the-1800s-14-shocking-photos/9/> Erişim: 25.05.15

Fotoğraf 4:Shooting Soldiers: Civil War Medical Photography R.B. Bontecou, Dr. Stanley B. Burns, Burns Archive Press, July 2011, www.burnsarchive.com Erişim: 27.06.15

Fotoğraf 5: Bogardus , Asker Elber Hewitt ‘ in operasyon öncesi 1864, Virginia Savaşı Dr. Gordon Buck. www.pinterest.com Erişim: 27.06.15

Fotoğraf 6: Kelly, James E. amputation of left leg. Hudson, Dr. 1868 www.pinterest.com Erişim: 27.06.15

Fotoğraf 7: West Riding Pauper ve Suffolk County akıl hastanesi hastalarından fotoğraflar, <http://www.cnnturk.com/fotogaleri/dunya/akil-hastanesinden-kan-donduran-kareler> Erişim: 05.06.15

Fotoğraf 8: Georgeo Georgiou tarafından çekilen Kosova ve Sırbistan’ daki akıl hastanelerinden fotoğraflar, <http://www.georgegeorgiou.net/projects.php> Erişim: 05.06.15

Fotoğraf 9: Eugene Richards, 1999. At the Ocaranza psychiatric hospital, a 17 year old www.eugenerichards.com Erişim: 23.06.15

Fotoğraf 10: Eugene Richards, In the children’s ward of the Jalisco facility, 1999, www.eugenerichards.com Erişim: 23.06.15

Fotoğraf 11:Dr. Harvey Cushing’in hastaları <https://gaiadergi.com/10-bin-fotograf->

500-beyin-dr-harvey-cushing/ Erisim Tarihi 24.11.17

Fotoğraf 12: Kerim Bora, Selina Francis (16), Moshi, TANZANYA [http:// www.kerimbora.com/galeri.html](http://www.kerimbora.com/galeri.html) Erişim: 29.06.15

Fotoğraf 13: Kerim Bora, Frank Matovu (12), Masaga/ UGANDA [http://www.ke-rimbora.com/galeri.html](http://www.kerimbora.com/galeri.html) Erişim: 29.06.15

Fotoğraf 14: Therese Frare tarafından çekilen David Kirby’ nin fotoğrafı <http://time.com/4592061/colorization-benetton-aids-ad> Erişim: 09.10.16

Fotoğraf 15: Isabella Caro’ nun fotoğrafı <http://www.womenist.net/tr/p-3848/ki-lo-almak-istemeyen-kucuk-kizdi-isabelle-caro.html> Erişim: 09.10.16

Fotoğraf 16: Rubén Plasencia Canino Obscure” (Belirsiz) fotoğraf serisinden <http://www.rubenplasencia.com/obscure> Erişim: 14.06.15

Fotoğraf 17: Sigríður Frímannsdóttir Baldvin projesinden <https://gaiadergi.com> Erişim: 13.06.15

Fotoğraf 18: Sanne De Wilde, Snow White (Kâr Beyaz) fotoğraf serisinden <http://www.sannedewilde.com/pages/snow-white/> Erişim: 24.06.15

Fotoğraf 19: Marinka Masséus ‘Aynı Güneşin Altında’ (Under the Same Sun) projesi <http://sanatkaravani.com/carpici-bir-fotograf-projesi>

Fotoğraf 20: Julia Kaczorowska “WZORY”serisinden <http://www.nolm.us/bu-fotograf-lara-dikkatle-bakarsaniz-vitiligodaki-guzelligi-goreceksiniz/> Erişim: 01.10.15

Fotoğraf 21: Angelo Merendino ‘My wife’s Fight With Breast Cancer’ fotoğrafları serisinden <http://angelomerendino.com> Erişim: 21.06.15

Fotoğraf 22: Ahmed Yusni’ nin kanser teşhisi konan kardeşi Mohammad Sani’ nin fotoğraflarından <http://www.milliyet.com.tr/fotogaleri/48908-yasam-yasam-savasi/> Erişim: 06.06.15

Fotoğraf 23: Kate Murray, kanserli anne fotoğrafı <http://onedio.com/haber/kate-murray-in-objektifinden-kansere-gogus-geren-sevgi--496601> Erişim: 23.07.15

